

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XL

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Грицакџић, др Милка Ивић, др Павле Ивић,
др Радослав Каџичић, Блаже Конески, др Тине Лоџар, др Александар Младеновић
др Асим Пецо, др Милош Пешикан, др Живојин Сиџанојчић, др Драго Ђуџић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1984

ЈЕДНА ДИЈАЛЕКАТСКА ПАРАЛЕЛА

Од првих зачетака дијалектологије као језичке дисциплине постоји сазнање да ни у границама једнога говора не влада апсолутна подударност, у свим појединостима, између припадника тога говора. Те неподударности могу бити разнолике; могу се огледати у фонетици, морфологији, прозодији, синтакси, лексици — ријечју, могу се огледати у сваком дијелу језичке структуре. То је и разумљиво. Чак и када би свим корисницима тога говора био исти изворник за учење језика, те би разлике биле нужне, јер не посједују сви говорници исте психо-физиолошке особине. А од тих разлика могу почињати и многе друге разлике.

На српскохрватском језичком подручју одраније су констатоване многе разлике у једном говору које су условљене припадношћу говорника различитим конфесијама. Тако, нпр., у западнобосанским и-шћа говорима постоје уочљиве разлике између говора Хрвата и Муслимана, иако и једни и други припадају икавскошћакавском говорном типу. У тој зони, опет, Срби се својим говорним особинама издвајају у посебну говорну скупину — припадају ијекавским штакавским говорима. Нама су данас добро познате те чињенице. Знамо и за њихово поријекло. Чини ми се, исто тако, да је данас сасвим поуздана тврдња да нису сви шћакавци по поријеклу чакавци. Има много разлога, уз то, да се не прихвати мишљење о распрострањању чакавских говора по западној Босни до Врбаса (у последње вријеме о томе пише Св. Манојловић у раду: *O supstitutima glasa jat (ě) u Zadarskom lekcionaru i u čakavštini uopće¹*), чак ни до Сане. Када би та теза била историјски заснована, ми бисмо и данас у тим крајевима налазили трагова који би несумњиво упућивали на чакавско изходиште. А таквих трагова, како нам најновија испитивања тих говора показују, нема. Истина, у тим говорима ће се наићи на понеку особину која би могла, мање упућене, навести на помисао да је у питању некакав траг чакавштине. Овдје се мисли на постојање сонанта *j* у примјерима као *мејаш* или, пак, на присуство метатонијског акута, макар и у изузетно ријетким случајевима. Али, то је још од Ившићевог рада о посавским говорима одвећ јасно, те, и такве, особине никако не морају бити обиљежје чакавштине. Да је акут заједничко наслијеђе свих наших говора, то је познато; а да су и понеке фонетске, па и морфолошке особине могле да пресијецају претпостављене дијалекатске међе,

¹ Јужнословенски филолог, књ. XXXIX, стр. 195.

то је, мислим, данас више него сигурно. Сигурно је и то да шћакавштина, као дијалекатски феномен, заслужује посебну пажњу у оваквим расправама. Сигурно је, да то и посебно истакнем, да је један дио шћакавштине био прожет штокавским еволутивним импулсима. На такав закључак упућују два врло значајна момента. 1. У западнобосанској шћакавштини налазимо велики број особина које карактеришу источнохерцеговачки говорни тип, а које су се ту развиле, које су аутохтоне, и никако нису плод било каквог утицаја сусједних ијекаваца штакаваца — мисли се, у првом реду, на прозодијске и морфолошке особине. 2. У овој говорној зони преовлађује муслиманско аутохтоно становништво. Истина је да је исламизација овдје била доста масовна, али тај чин није мијењао говорну припадност становништва. Нити су за то постојали било какви услови. Јер, да и то поновим, промјена вјере није за собом повлачила и промјену језика, нити је исламизирано становништво, чином исламизације, престајало да буде саставни дио словенског племена. Напротив, исламизација је обезбјеђивала сигурност на земљи предака, а самим тим и говорни континуитет између предака и потомака. Теза о масовним погромима и сеобама никако није доказана.

Чињеница је, такође несумњива, да је исламизација, на нашем језичком тлу, допринијела својеврсној архаизацији говора Муслимана. Разлози за то могу бити и социолошки и идеолошки. Тек је, данас, чињеница да Муслимани на нашем језичком подручју носе у својој граматичкој структури понеку особину која није, или не мора бити, и особина њихових сусјета Хрвата или Срба. Али те разлике никако не чине њихов говор нечим посебним у дијалекатском комплексу коме припада. Те разлике чине њихов говор интересантним за социолингвистичка истраживања, као и свако друго говорно раслојавање условљено социолошким чиниоцима.

I

Овом приликом биће ријечи о говорним разликама између три скоро сусједна села у западној Херцеговини, али чији говор не припада истом дијалекатском типу. Наиме, биће говора о неким карактеристикама говора с Читлука код Посушја, Витине код Љубушког и Груда које чине некакав прелаз између ових двају села и њихових говора.

Одмах истичем да Читлук припада икавскошћакавском говорном типу, Витина се налази у склопу икавскоштакавских говора западне Херцеговине, а Груде нам нуде особина карактеристичних и за први и за други наведени говорни тип, тј. њихов говор иде међу прелазне говоре. И још нешто. У Читлуку и Грудама информатори — а и једини житељи — су Хрвати, у Витини, пак, гдје живе Хрвати и Муслимани, информатори су Муслимани.

Заједничке особине ових њовора

Поред икавизма, као основне карактеристике која повезује ове говоре, њих повезују још и ове особине:

— гласовна скупина *-ал > -аа > ā*: *ишӣ, ддӣ, ка̄з̄; ђ̄ва̄, к̄сӣ, св̄р̄д̄*;

— секв. *ре-* у: *р̄ес̄(̄ӣи), р̄ѣац̄,*

— *м̄дре* : *н̄е мере*;

— *д̄ӣнӣӣ, см̄акнӣӣ*;

— новија акцентуација са постојаним поста акценатским дужинама;

— новија деклинација, али и са траговима архаичнијих облика;

— футур од глагола на *-ћи* по обрасцу: *д̄о̄ћу, р̄ѣ̄мо*;

— кондиционал по обрасцу: *ј̄а би д̄о̄ӣӣ, м̄и би д̄д̄или*;

— уопштени творбени морфеми *-еро, -ерица* : *ч̄ѣ̄т̄веро, ч̄ѣ̄т̄в̄ерица*.

Свакако, ово пису и једине заједничке особине ових њовора, али јесу међу најбитнијим које овим говорима дају обиљежје икавских говора ове наше дијалекатске зоне. Наравно, ја не мислим да би овдје требало наводити и оне особине које овим говорима дају штокавска обиљежја. О томе ће бити говора на другом мјесту.

Појединачне особенос̄ӣи ових њовора

а) Витина — Муслимани:

— честа појава свођења двају африкатских парова на један, онај палаталнији: *ћ̄а̄ша, ђ̄амија*;

— постојаност фонеме *х*, у свим позицијама: *х̄ра̄на, х̄д̄ћу, х̄лӣб*; *к̄ӯ-х̄а̄ј, љ̄хо, љ̄р̄д̄д̄а̄ј, д̄рах, д̄а̄дох, сӣла̄х*;

— постојаност фонеме *ф*: *ф̄ѣс, ф̄ил̄ђ̄ан, ф̄а̄ла, љ̄ф̄а̄ӣи*;

— честа појава једначења палаталних сонаната *љ* и *њ* са сонантима *ј* и *н*: *ј̄уди, к̄ѣ̄нац*;

— постојаност сонанта *-м* на крају ријечи;

— десоноризација звучних плозива на крају говорног такта: *др̄ӯӣ, зӯб̄ӣ*;

— постојан штокавизам: *к̄лӣшӣа, љ̄мӣӣе, љ̄ӣӣӯ, ш̄ӣѣ̄ӣа*;

— творба трпног гл. придјева морфемима *-н, -на, -но*: *д̄ӣљен, д̄с̄ӯшена, љ̄сӣра̄но, љ̄чӣњени*.

б) Читлук — Хрвати:

— стабилна артикулација африката: *ч̄а̄ша, љ̄амија; ђ̄а̄ћа, д̄о̄ћи*;

— стабилна артикулација сонаната *љ* и *њ*: *љ̄уди, к̄ѣ̄нац*;

— скоро непознавање фонема *х* и *ф*: *ра̄на, љ̄р̄д̄д̄а̄ј, д̄до; ва̄ла, ва̄-б̄рика*;

— шћакавизам: *клишића, шћѣѣа, врѣишћай, улишиће*, иако: *ѣушииерица; звижћай, звижћим*, иако: *даждѣњак*;

— -м > н, макар и спорадично;

— честа творба трпног прицјева морфемама -ӣ, -ӣа, -ӣо: *ѣушћай, држћай*.

ц) Груде — Хрвати:

— дебилабијализација финалног сонанта -м: *знан, ѣмин, с ѣдбон*;

— стабилна употреба африката: *чѣша, ѣмија: ћѣћа, дѣћи*;

— стабилна употреба палаталних сонаната љ и њ: *људи, кѣѣац*;

— скоро непознавање фонема х и ф: *рѣна, ѣрѣдѣј; вѣла, вѣбрика*;

— нестабилан и штакавизам и шћакавизам: *ѣришића, ѣрѣришии, шѣничийише*; *даждѣњак: врѣишћай, ѣушћай, ишићу*; *улишиће, рѣишћика*;

— честа творба трпних придјева морфемама -ӣ, -ӣа, -ӣо: *дѣлѣӣо, дѣлѣӣа, сѣӣӣо, ѣзѣрѣӣо, ѣчинѣӣо*;

— облици ген. пл. на -ѣју: *лѣђију, нѣӣју, нѣкѣӣју, зѣбију, ѣрѣӣју, ћѣрију*;

— облици типа: *нѣѣман, нѣкѣиман, рѣуѣман* у дат., инстр. и лок. множине;

— облици типа: *нѣсѣ, вѣлѣ, рѣдѣ* у 3. л. пл. презента.

Јасно, наведене особине говора ових трију села упућују не само на њихово уже дијалекатско припадништво него и на простирање појединих изоглоса у овој говорној зони. Тако, на примјер, шћакавизам допире из западнобосанске говорне зоне до Посушја. Читлук је крајња његова рурална граница, али ни ту он није чист. Не само да је *ѣушииерица* и *даждѣњак*, како је иначе у западнохерцеговачким и-шта говорима, што се различито може тумачити, него је ту и *ѣридворишише*, иако: *ѣдишиће*. Свакако, детаљнија испитивања цјелокупне структуре ових говора показале колико се ту огледају исконске фонетске особине, а колико, опет, ту има наноса са стране. С друге стране у Грудама се сусрећемо са појавом дебилабијализације сонанта -м у финалној позицији ријечи, што је, иначе, особина говора Хрвата западне Херцеговине, али не и Муслимана. Муслимани Витине и Љубушког имају, по правилу: *с мамом, нѣом, овим, мѣим, знам, имам*. Појаву -н мј. -м налазимо и у говору Читлука, Посушја.² За ову фонетску појаву знају и говори Имотске крајине и Бекије³, па и и-шћа говор Дрежнице⁴, али не и и-шћа говор Раме⁵. Истина, Шимундић је зону распрострања ове

² Павле Ивић: Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад 1956, стр. 177, 138; као и: Pavle Ivić: Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung, Erster Band, 'S-Gravenhage 1958, стр. 193.

³ Mate Šimundić: Govor Imotske krajine i Bekije, ANUBiH. Djela knj. XLI, Odjeljenje društvenih nauka knj. 26, Sarajevo 1971, 56—57 и кѣрта уз текст.

⁴ Miloš Okuka, Drežnica (Govorne osobine stanovništva Drežnice, GlZM knj. 38, n. s., Sarajevo 1983); navodi prema rukopisu.

⁵ Miloš Okuka: Govor Rame, Svjetlost, Sarajevo 1983.

изоглосе у Бекији ограничио линијом: Загорје -- Виђани (Посушки) -- Со-вићи -- Дриновци -- Засида⁶. Ипак ће граница те изоглосе, и на том правцу, бити источније. Ја сам ту појаву биљежио у Читлуку, у Кочерину и Грудама. Извориште овој појави, свакако, треба тражити у далматинским говорима⁷. Говор Раме, као ни западнобосански и-шћа говори, не знају за ову појаву. Интересантно је, исто тако, да ова појава није постала и особина говора Муслимана западне Херцеговине⁸, а није, уз то, прешла ни Неретву⁹.

II

Особине које повезују само неке од ових говора

Да би се добила прегледнија слика заједничких особина ових говора, а и постојећих разлика међу њима, овдје ће се дати списак тих особина на основу материјала скупљеног за наше дијалектолошке атласе. Према тим подацима има особина које налазимо у Витини и Читлуку, а које су другачије у Градама; има особина које су заједничке Витини и Грудама, а које су другачије у Читлуку; а има и таквих појава које су различите у сва три ова мјеста. Да и то покажемо:

а) Особине које су заједничке Витини и Читлуку; а које су другачије у Грудама:

мòгу : мòрен/мòжен,
 мòже : мòре/мòже
 нòсови : нòсеви
 вй̀дй̀м : вй̀дй̀н
 бр̀кови : бр̀ци
 плѣ̀нка : плѣ̀ке
 лѣ̀ђа : и лѣ̀ђиј̀у
 р̀уци : р̀уки
 р̀ук̀у, р̀ук̀а : р̀ук̀а
 др̀жѣ : др̀жѣ
 нап̀иса : нап̀иса
 нòзи : нòги
 нòг̀у/нòг̀а : нòг̀а/нòгиј̀у
 шѣ̀тај̀у : шѣ̀ћ̀у
 нòсѣ : нòсѣ
 жй̀вѣ : жй̀вѣ
 фамй̀лија/пòродица : вамй̀лија

дòј̀й̀ : сй̀шѣ
 врш̀ња̀ци : врснй̀ци
 тѣ̀тка : и ма̀ђија
 вòлѣ : вòлѣ
 мòлй̀м : мòлй̀н
 дй̀верòв̀а : дй̀верòв̀а
 п̀унац : дй̀д
 рòђ̀а̀к/стрй̀чевац : рòдиј̀а̀к
 пан̀тале/г̀а̀ће : г̀а̀ће
 й̀спр̀а̀но : й̀спр̀а̀то
 òс̀ушено : òс̀ушй̀то
 кòв̀ано : кòв̀ато
 мй̀шина : мй̀ј
 мй̀шине : мй̀јови
 л̀уг̀* : п̀епо
 ј̀астук : и под̀узг̀ла̀вница
 стò : а̀стàл

⁶ Оп. cit.

⁷ Ivić, Die Dialekte, 56, 156—157.

⁸ В. код мене: Јекавске оазе у западној Херцеговини, ЈФ XXVII.

⁹ В. код мене: Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине, ЈФ XXV, стр. 302.

нóжи : нóжеви
 дйльена : дйльита
 учйьена : учйьита
 ймају̇ : ймадӯ
 пј̇ан : пй̇ан
 лóнац̇а : лонац̇а
 м̇асан : и мрсан
 сйр̇ет : сйр̇е
 снй̇т : ма̇ћа
 гӯвно : гӯмно
 кóзле : ј̇аре
 у̇ђаш̇е : у̇ђашй̇
 вӯкӯ : вӯчӯ
 вӯкла : вӯкла
 к̇ајмак : ск̇дрӯп
 кр̇ма̇д : и кр̇ме̇ња
 óрли : óрлови
 сл̇авӯј : сл̇авӯљ
 ј̇áје-ј̇áјета : ј̇áје-ј̇áја
 жум̇анце : жв̇анце
 ш̇ет̇ка : и лй̇сица
 мр̇ав̇а : мр̇авй̇
 дӯб^п : р̇аст
 óраси : óрашци
 плй̇вија : плй̇јо
 тк̇ана : тк̇ата
 мр̇й̇жа : мр̇е̇жа
 пӯтем : пӯтом
 пӯтеви : пӯтови
 му̇ња : драгӯшица

мй̇ња : мй̇на
 пóнóћ̇а : пóнóћ̇
 пл̇ашльивац : кӯкавица
 з̇аповй̇с(т) : з̇аповй̇д
 припов̇идит : припов̇идат
 кóншй̇ница : кóншй̇нка
 áдет : óбич̇ај
 св̇е̇тац : пр̇áзнй̇к
 Гóспа : Госпóјина
 сир̇омаси : сир̇ом̇аци
 пр̇дс̇ј̇ак : пр̇дс̇иј̇ак
 сӯм̇њ̇амо : сӯм̇љ̇амо
 ср̇етан : ср̇итан
 ср̇етна : ср̇итна
 тӯђй̇ : тӯђ̇
 д̇еб̇о : д̇ебеја
 цй̇л : и в̇ас
 бй̇лй̇м : бй̇лй̇н
 цр̇вена : и цр̇љена
 с т̇óб̇ом/т̇еб̇ом : с т̇еб̇о̇н
 н̇ама/н̇а̇ми : н̇а̇ми
 в̇ама/в̇а̇ми : в̇а̇ми
 њ̇е̇му : њ̇е̇м̇е(!)
 óв̇ај/óв̇й̇ : óв̇й̇
 óба : óбадв̇а
 р̇адиј̇е : р̇ађ̇е
 н̇óћес : н̇óћас
 óп̇ет : ј̇óп̇ет
 од кóга:од кóјега
 с пӯтером: с масл̇ацен

б) Особине које су зај едничке Витини и Грудата, а које су другачије у Читлуку:

тй̇ло : и тй̇ело
 тй̇ла : тй̇елеса
 прй̇ш(т) : и миј̇урчи̇ћ
 вй̇дија : вй̇дијо
 с̇ан-с̇на̇ : с̇ан-с̇ана
 зӯб̇а/зӯбиј̇у̇ : зӯб̇а
 ј̇а̇мит : и у̇з̇ет
 д̇ам : и д̇ај̇ем
 пр̇стиј̇у̇ : пр̇ст̇а
 н̇óктиј̇у̇ : н̇óк̇ата̇
 óтиш̇а̇ : и óш̇а̇
 óдош̇е̇ : óдошӯ

сй̇дите : сй̇те
 кóлно : кóлно
 п̇а : п̇ао
 с̇акр̇ит : сакр̇ивен
 д̇оба : д̇об̇а
 сест̇ар̇а : с̇ест̇ар̇а
 з̇аова : з̇ава
 пӯца : бй̇љур
 пл̇от : óграда
 б̇б̇ј : сп̇р̇ат
 цй̇ланица : цй̇п̇ља
 ма̇ше : ма̇ша

пскра/же́ра : жйга
 мёрдевине : ска́ле/лйстве
 штáла : пòјета/пòјата
 же́ж-же́жи : же́жа-же́жѐ
 ври́жа/жа́к : и врѐжа
 ква́с : ква́сац
 на́һава́ : на́һва́
 о́сје : бркови
 мо́тики : мо́тици
 кли́шта : кли́шћа
 врши́т(и) : врш́и(и)
 пи́шкѐ/пи́шице́ : пјѐшкѐ
 ўла́р : о́глав
 во́ловска́ ко́ла : во́лу́нска́ ко́ла
 һу́ко : ке́р
 ре́бац : вра́бац
 ре́баца́ : вра́баца́
 гу́јина : глы́ста
 ўмрла (за пчелу) : ўгинула
 ко́рйни : ко́рйње
 зо́ва : зо́вина

гр̄м : жбу́н
 три́шњов : три́шњев
 гр̄ожје : гр̄ожје
 ку́мпйр : ко́мпйр
 су́ша : шу́ша
 са́тра́на : са́тра́та
 клу́пко : клу́фко
 це́ста : те́ста
 пи́сак : пјѐсак
 на́зеба́ : на́лади́о се
 обе́һава́ : обе́һајѐ
 пй́рови : пй́рови
 су́дија : и су́дац
 бо́гата : бо́гата
 һе́гова : һе́говѐг
 о һе́гову : о һе́говѐм
 на́шем : на́шемѐ
 свй́м : свй́ма
 го́ри : го́ри́ка
 ту́ : и ту́те
 по́сли : по́тли/по́тље

ц) Особине које су заједничке говору Груда и Читлука, а које су другачије у Витини:

па́нтй́м/н : па́мтй́м
 зна́м/н : зна́м
 ўмй́м/н : ўмй́м
 че́ло : һе́ло
 сли́по о́ко : сли́поһи́ца
 гњѐј : гно́ј
 су́за : су́за
 ўво : ўхо
 рй́ч : рй́ћ
 звй́жфй́ : звй́ждй́
 звй́жћа́ : звй́ждѐ
 смй́ја се : смй́ѐ се
 смй́јала се : смй́јала се
 чи́тамо : һи́тамо
 бр́ко : бр́кајли́ја
 трбу́в : трбу́х
 зли́чица : зли́ћица
 ий́гарица : һи́гарица
 слезѐна : слезѐна
 др́жата : др́жана
 пу́шћу́ : пу́сте

пу́шћа́ : пу́стија
 пу́шћат : пу́шћат
 пу́шћају́ : пу́шћају́
 запису́је : запису́ва
 жу́ль-жу́ља : жу́ј-жу́ја
 ла́кту : ла́кту
 а́јде : ха́јде
 до́ђо : до́ђох
 са́һ(и) : сй́һ(и)
 й́шћу́-й́шту́
 сле́гнит(и) се : са́ге́т(и) се
 ди́чињй́ : ди́чињй́
 де́чко/ди́чѐк : мо́мћи́ћ
 сй́новима : синѐвима
 һѐри/һѐрију́ : һѐри
 у́јац : да́ића
 Дра́гичин : Му́јицин
 Ди́внѐј : Ди́вни
 го́ст : муса́фир
 ва́ла : фа́ла
 ста́ро : ве́хдо

цѣп : ѡѣп
 кòткунѣ : дòма
 тёмель : подòумѣнта
 зйд : дòвѣр
 стрѣја : стрѣха
 крѣч : клѣк
 жѣра : жѣрава
 гòжѣ : гвòжѣ
 дѣмѣак : òѡѣк
 вани : нѣпоју
 ѣст : јѣст
 ѣдѣте : јѣдѣте
 ѣдѣ : јѣдѣ
 ѣжо : јѣо/јѣо
 кòјина : кòжина/кòжинѣ
 пѣјат : пѣјат
 пѣчѣ : пѣкѣ
 крѣв : хлѣб^п
 рѣжа : пѣринаѣ
 чвѣрци : ѡкрдѣјке
 шѣѣрница : шѣѣрлук
 бѣѡ : плѣсан
 гòрчѣ : грѣѡ
 ѣље : зѣјтин
 сѣпѣм/н : сѣпѣм
 сѣпајѣ : сѣпѣ
 прòлѣта : проливѣна
 кѣва : кѣхва
 кавѣна : кафѣна
 вòдѣр : ѡтура
 дòлум : дòнум
 лѣмеш : лѣмиш
 шѣнѣчнò : шѣнѣшнò
 кòруз : кукòруз^с
 вршѣ : врѡѣ
 пòчѣшмо : пòѡсмо
 ждрѣбета : ждрѣбета
 јѣмужа : јѣмòжина
 мѣчки : мѣѡци
 пòље : пòје
 ѣње/слѣна : слѣна
 кѣјат(ѣ) : кѣхат(ѣ)
 дрѣат(ѣ) : дршѣат(ѣ)

клѣзѣ се : талѣзѣ се
 дуљѣна : дујѣна
 сѣт : сѣхат
 сѣдмица : хѣфта
 нѣдиља : нѣдија
 зрѣк : и хѣрија
 вѣздѣ : хѣва
 гòдѣшѣ : гòдѣште
 рѣжѣ : хрѣжѣ
 ѡурка/тѣка : тѣка
 дѣвијѣ : дѣвѣјѣ
 вѣкови/вѣци : вѣци
 цѣцѣн : ѡѡѡн
 мѣшовѣ : мѣши
 бѣва : бѣха
 цѣбло : стѣбло
 гѣбина : глѣва
 шлѣва : шлѣва
 òра : òрах
 òрѣ : òраха
 лѣшѣѡк : лѣшѣѡк
 плѣт(ѣ) : плѣвит(ѣ)
 мѣуна : мòхуна
 пѣршѣн : мајдòнос
 бѣлѣ лѣк : сарѣнасак
 крѣставац : крѣставица
 лѣубѣѡица : мелѣкша
 вѣнѣ : вѣхнѣ
 ѣвѣла : ѣвѣхла
 кòпрѣва/кòпрѣва : жѣра
 рѣја : хрѣја
 чѣѡѡк : ѡѡѡк
 мѣказѣ : нòжице
 вр : врѡ
 вѣра : вѣра
 вѣровѣ : вѣровѣ
 зòра/сѣбах
 вѣчѣри : ѡкшѣми
 Муслѣмѣн : Муслѣмѣн
 пѣјаца : пѣзѣр
 плѣѡа : плѣѡа
 мѣртвац : мѣит

удова̀ца̄ : удова̀ца̄	мѣк : мѣхак
убојица : ўбица	мѣка : мѣхка
весѣље : весѣје	доњѣй : дојнѣй
гусла̀ч : гусла̀р	јѣвтӣн/јѣпт̄ин : јѣфт̄ин
причала̀ца : причала̀ло	ду̀ља̄ : ду̀ја̄
повра̀шат(и) : бју̀ват(и)	ду̀бља̄ : ду̀бја̄
лѝнчина : лѝнгуза	ла̀дан : хла̀дан
ма̀настӣр : са̀моста̀н	су̀в : су̀х
пра̀тар : фра̀тар	су̀вльѣй : су̀хльѣй
а̀нђео : мѣле̄х	с мѣно̀м/н : са̀ мнѣо̀м
стра̀нац : ја̀ба̀нђија	с тѐбо̀м/н : с тѐбо̀м
ла̀к : ла̀хак	на̀ми : на̀ма
зго̀дан : и ху̀с(т)	ва̀ми : ва̀ма
бо̀льѣй : бо̀јѣй	њѣй : њѣх

д) Особине које су различите у свим од ових мјеста:

Витина:	Груде:	Читлук:
њу̀шка	но̀здрва	су̀рла го̀ведија̄
јѣ̀хмен	јѣ̀чмен	јѣ̀чмӣр/јѣ̀чме̄ња̀к
вѝдих	вѝђо	вѝди
врѝштат	врѝштит/врѝшћат	врѝшћат
шла̀нак-шла̀нци	згло̀б-згло̀бови	шљу̀к-шљу̀ци
гру̀ди	п̀рса	п̀рси
хр̀ве се	р̀ве се	р̀ва се
кѝћма	кѝчма	по̀вор
хр̀бат	р̀бат	по̀вор
др̀об"	тр̀був/шт̀умк	сто̀ма̀к
па̀зухо	па̀зува	по̀тпа̀зуа
пу̀стѣм	пу̀шћа̀м/н	пу̀шћа̀м/н
пу̀штен	пу̀шћа̀н	пу̀шћа̀т
ла̀ктѣва̀	ла̀ка̀та̄	ла̀ктѣва̀
прѐгеш	прѐгрш	прѐгршт
срѐдња̀к	срѐдњӣ п̀рс(т)	вѐликӣ п̀рс(т)
у̀ћ(и)	у̀нӣћ(и)	у̀лӣћ(и)
у̀ђе	у̀нӣђе	у̀лӣђе
ба̀бо	ћа̀ћа	ѣта̀ц

Витина:	Груде:	Чит.лук:
òħŭx	òħŭv	òħŭk
мајка	ма̄тѣр	ма̄јка
дитѣнце	дитѣщѣ	ма̄лò дѣте
нѣна	баба	ба̄ка
а̄ђе	стрике	стрици
бра̄тићна	бра̄тична	бра̄тана
сѣстрићна	сѣстрична	сѣстра̄на
ав.лија	двòриште	придвòриште
кјѹћи	кљѹчеви	кљѹчи
пѣнђер	прòзор	пѣнџер
џипаница	џипаница	џипља
ћа̄ђа	га̄р	ча̄ђа
сметје	смѣне	ђѹбар
џакло	џака̄	ста̄кло
фрѹштук	дòручак	ма̄рѣнда
стрњина	шѣничиште	стр̄нина
јѣхам	јѣчам	јѣчим
лепушина	лепушка	кòмушина
гра̄ба̄ја	гра̄бља̄	гра̄ба̄ља̄
пòжњѣно	пòжѣто	пожњѣвѣно
вржла	вршила	вр̄ла
стрић(и)	стрић(и)	шӣшат(и)
шӣјѣже	шӣљѣже/шӣљѣгвица	шӣљѣгвица
пйшкѣ	пйшицѣ/пйшкѣ	пјѣшкѣ
џид̄ја̄ка	џиди.ю	џид̄я̄лка
стѣона	стѣјана	стѣлна
јѹнац	па̄стѹв	ждрӣбац
па̄шће	кѹче	шӣѣне/шѣтѣне
хрòкѣ	скйчй	рòкѣ
дйтлић	/	дйта̄
ѹхòр	ѹвòр	крйста
пѹх	ста̄вòр	шта̄кòр/па̄џòв
слӣпимиш	слӣпй мйш	шӣшмиш
змйћак	зм йјица	змӣјѹлак
жа̄ока	жа̄јуица	жа̄лац
ѹлиште	ѹл йшће	кòшница
ћймавица	ч ймавица	стйница
зла̄тац	/	гѹндѣл
ћа̄трња	са̄ранач	ча̄трња

Витина:	Груде:	Читлук:
свѣтац	свѣтлогӯз	свѣтлац
слѣмјен	слѣмљен	слѣмѣт
цвѣтовима	цвѣтовѣм	цвѣтовѣн
шешѣрика	шѣшка	шѣшѣрица
дӯб ^п	рѣс(т)	дӯп
жѣлуд ^т	жѣлуд ^т	жѣр
бѣгрѣм	дрѣча	бѣгрѣн/пѣтомѣ дрѣча
ѣрѣхѣ	ѣрашѣкѣ	ѣрѣсѣ
бѣшѣ	врѣтѣ	бѣшѣ
мајдѣнос	пѣршӯн	пѣршѣн
лѣха	ѣѣк	лѣја
карпуза	бѣстан	лубѣница
крѣшка	крѣжа	шкрѣлѣ лубѣницѣ
фѣслиѣжан	бѣсѣлѣ	меслѣжан
дӯхѣн	дӯвѣн	дӯѣн
дӯхѣнѣја	дӯвѣнѣја	пӯшѣч
шпѣнѣдла	зѣпѣнѣча	сапѣнѣча/фѣркела
пѣјем	пѣљен	пѣљом/н
мрѣгѣ	мѣјаш	пѣк
пѣсѣци	пѣсковѣ	пѣјесковѣ
саѣнице	сѣне	сѣоне
нѣзѣбѣ	нѣзѣбѣ	налѣдијѣ се
прѣмаха	прѣпӯ/прѣмаја	прѣпѣв
дрѣшѣм	дрѣшѣн	дрѣшѣм/н
хѣрија/зрѣк	зрѣка	зрѣк
ѣлѣ мѣсѣц	ушѣп	ужба
ѣкшѣм	вѣчѣ	вѣчѣр
ушѣтѣјѣка	ушѣтѣлѣка	ушѣтѣлѣца
тѣспѣх	крѣуница/ѣчѣнѣш	ѣчѣнѣш
лѣкар/дѣктур	лѣчѣнѣк/дѣктур	дѣктур
мѣхрама	пѣшѣкѣр/рѣчѣнѣк	рѣчѣнѣк
бѣрбер	брѣце	брѣцо
плѣшѣживѣц	кѣукавица	плѣшѣливицѣ
пѣшѣшѣ	пѣклон	дѣр
бѣјр ѣк	зѣстава	бѣрјѣк/зѣстава
бѣбѣ	бѣбѣсѣви	бѣбѣѣвѣ
хѣрем	грѣблѣ	грѣблѣ

Витина:	Груде:	Читлук:
мѣит	мрт(в)ац	мртвац
мѣита	мрт(в)аца	мртваца
Духови	Дуови	Дуфови
Едрѣлез/Јурјево	Јурова/Јурјева	Јурјева
сирѣмах	сирѣмак	сирѣма
сирѣмахе	сирѣмаке	сирѣмае
грих	гријѣта	гриѣта
зијан	штѣта	шћѣта
вѣсео	вѣсел	вѣсѣ
четрдѣсѣт	четѣрес	чѣтрес
скроз	сосве	свосве
плахо	врло	јако
ѣдма̄х	ѣдма̄	ѣдма̄н
прѣкодана	прѣкодана	прѣкодан
ѣловлани	/	ѣломлани
нисам	нисам	нисам/н

III

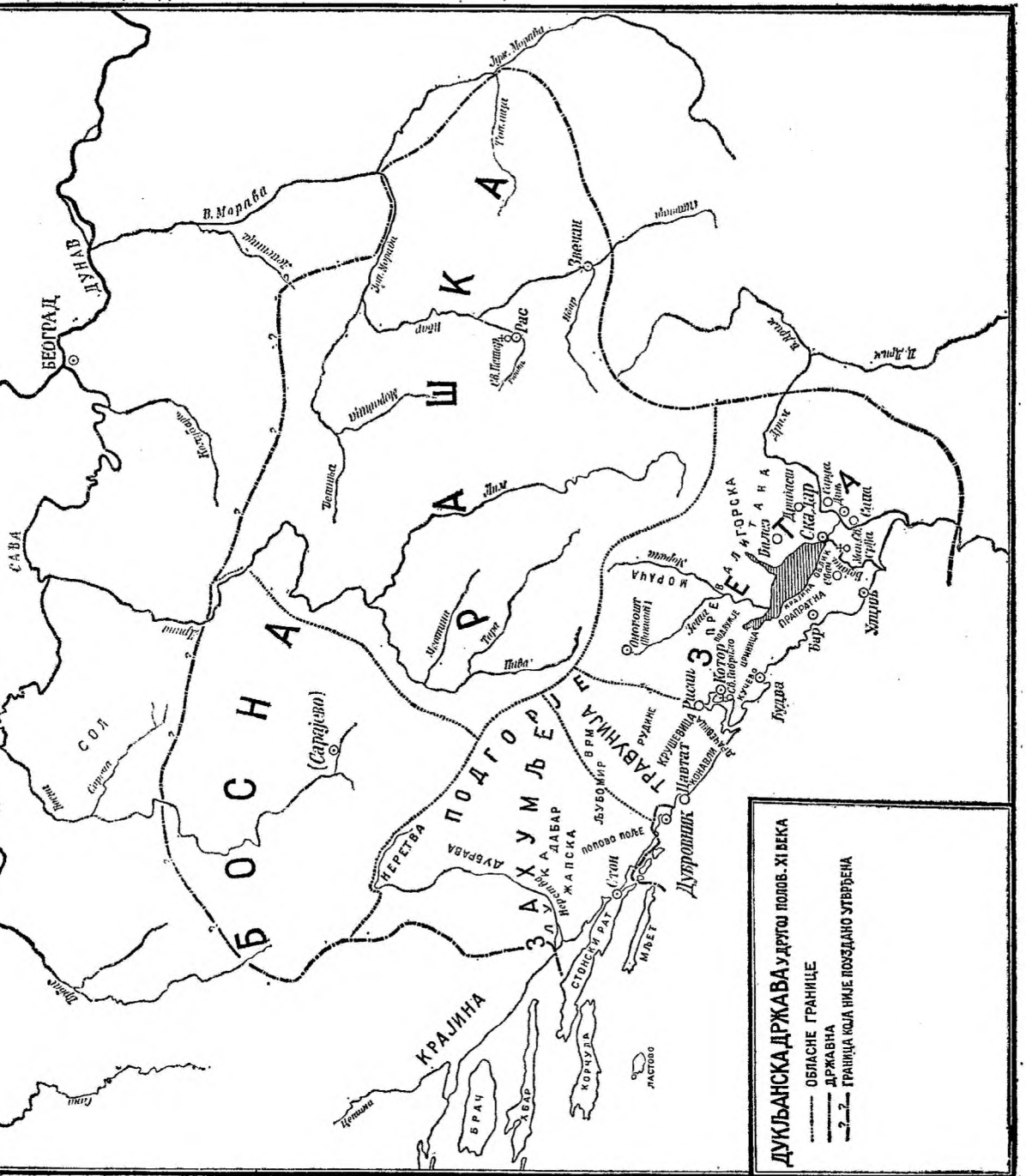
Међу проблемима који проистичу из наведених поређења два су општије природе, то су 1. поријекло штакавизма и икавизма у овим крајевима и 2. разлике условљене националном припадношћу говорника.

1. Данашња граница и-шта говора у западној Херцеговини полази од Рашке Горе, на Неретви, преко Чабуље до Вранића, код Посушја, одатле на Груде, затим на Витину и републичку границу према С. Р. Хрватској. У вези са овом границом да укажем и на ранију диобу *и-шића* и *и-шћа* говора коју је дао М. Шимундић. У његовом раду: *Говор Имотске крајине и Бекије*¹⁰ о томе читамо следеће: „Граница између тих рефлекса, тј. између шћакаваца и штакаваца на истоку иде источно од Церових Долаца, избија на брдо Вранић, обухватајући Градац, Мамиће и Груде, скреће према југозападу између Дриноваца и Ружића, затим обилазећи Потешевицу, избија на брдо Милину засиду и спушта се на подножје Биокова међу Рашћанима и Козицом“¹¹. Уз то и Шимундић истиче да у граничном појасу, у селима „као што су Церови Доци, Градац, Мамићи и Груде чује се и *шић* гдје би се очекивало *шћ*, али су (тј. та мјеста, А. П.) сигурно у 75—80% шћакавачка“¹². И мој материјал из Груда упућује на сличан закључак. То је, још увијек, претежно шћакавско говорно подручје, док је Витина чисто штакавска говорна зона.

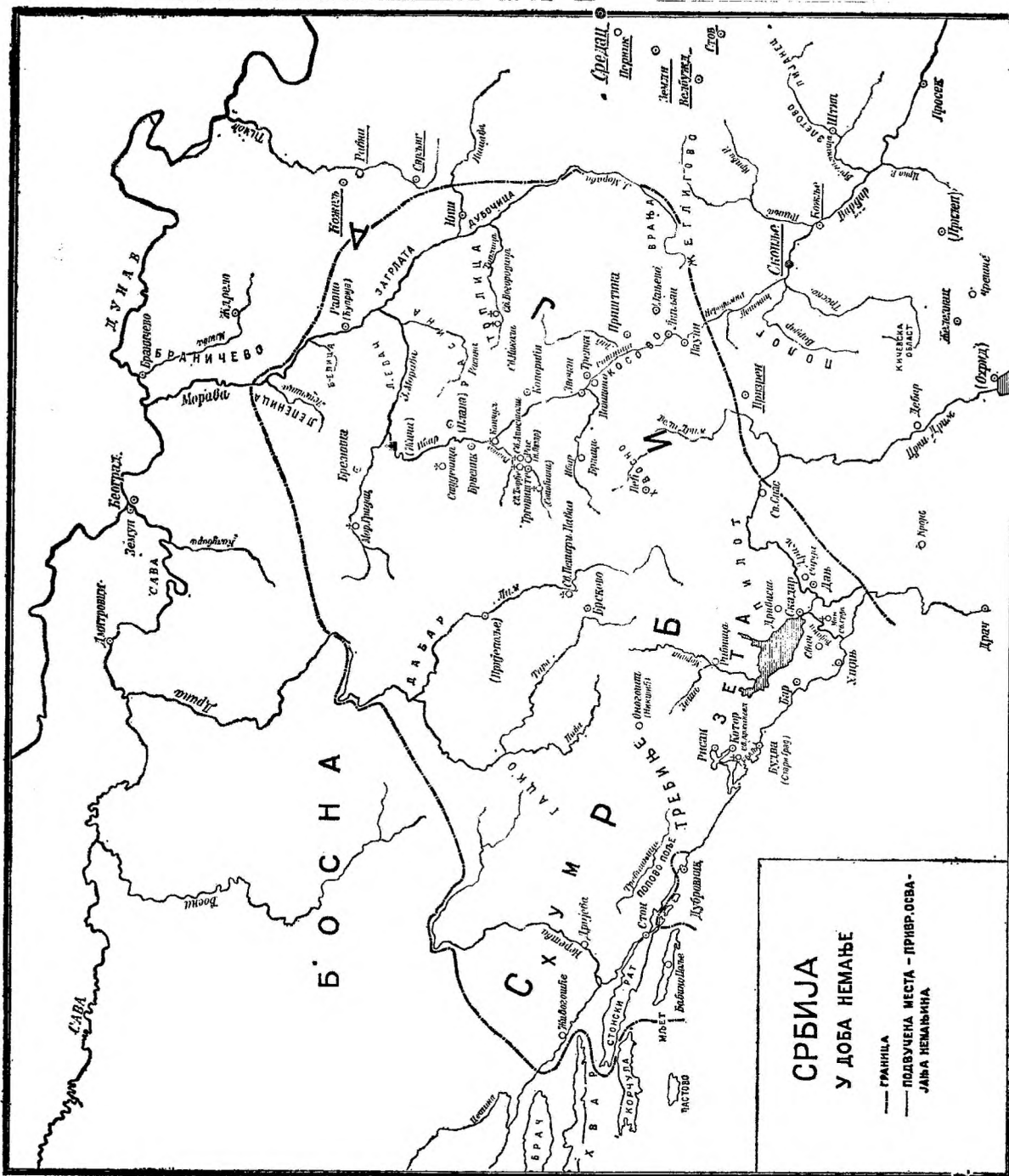
¹⁰ Mate Šimundić: *op. cit.*

¹¹ *Op. cit.* стр. 14.

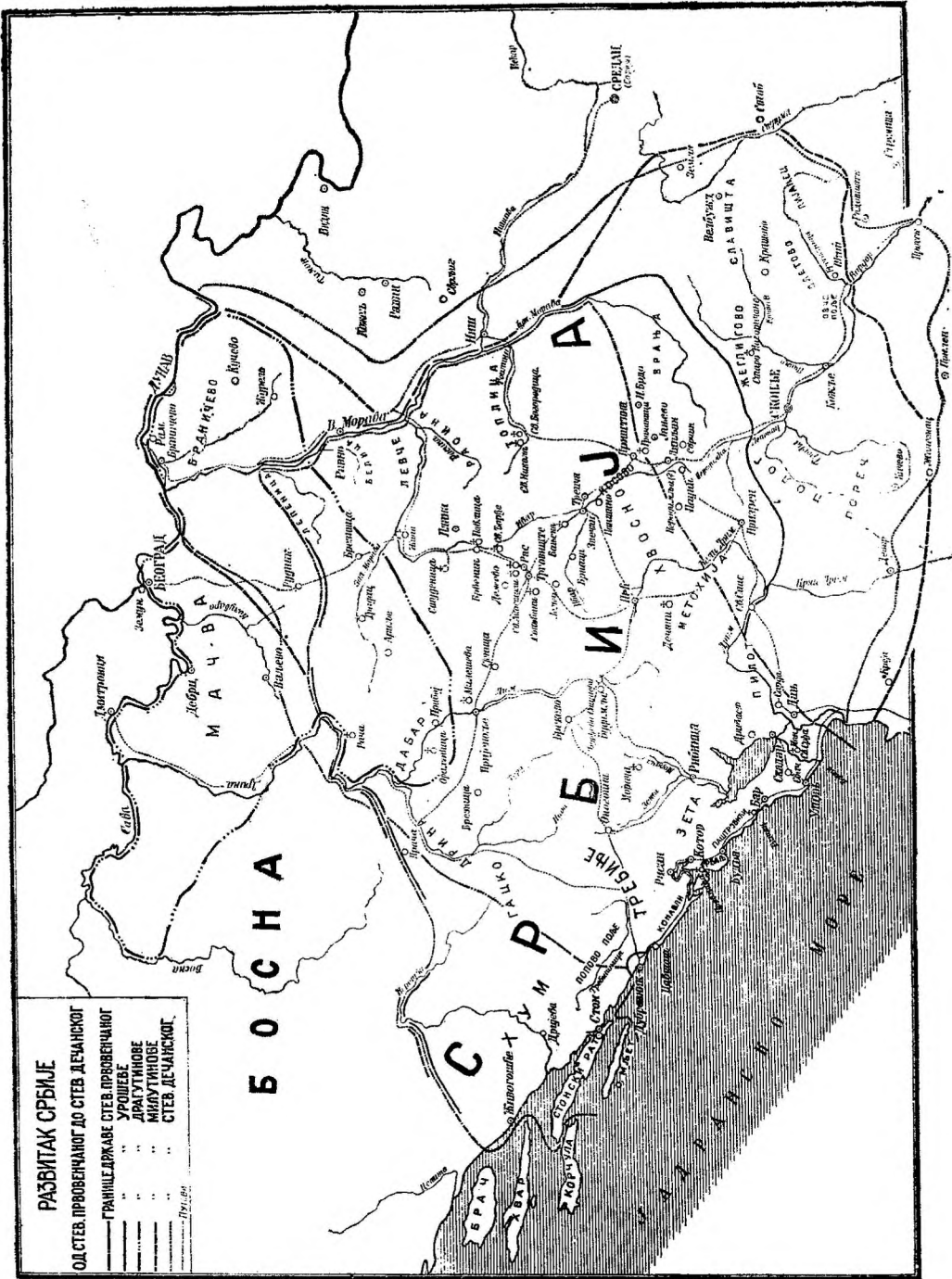
¹² *Op. cit.* стр. 14.

Историја народа Југославије I стр. 248. Београд 1953.

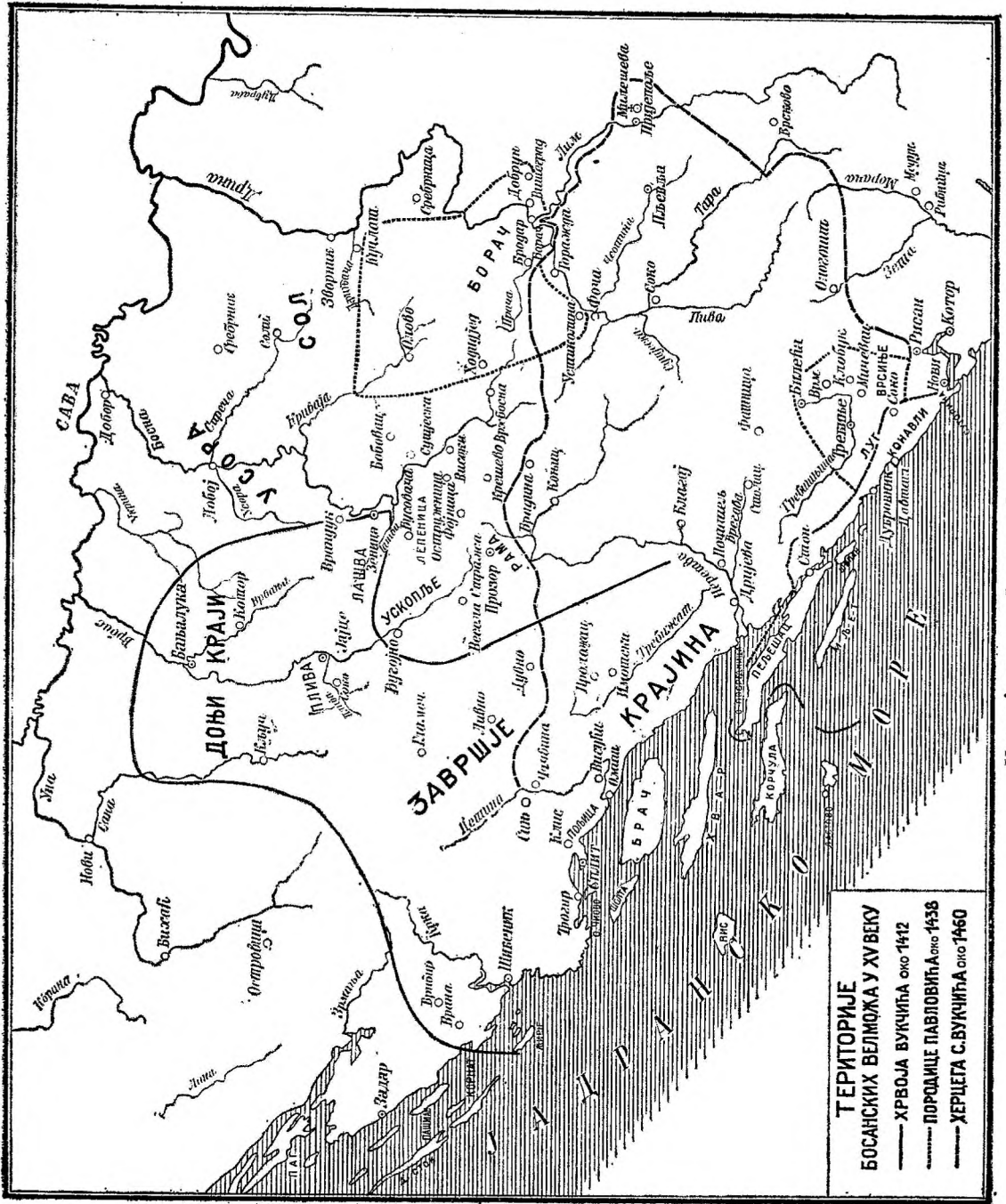

Историја народа Југославије, стр. 336.

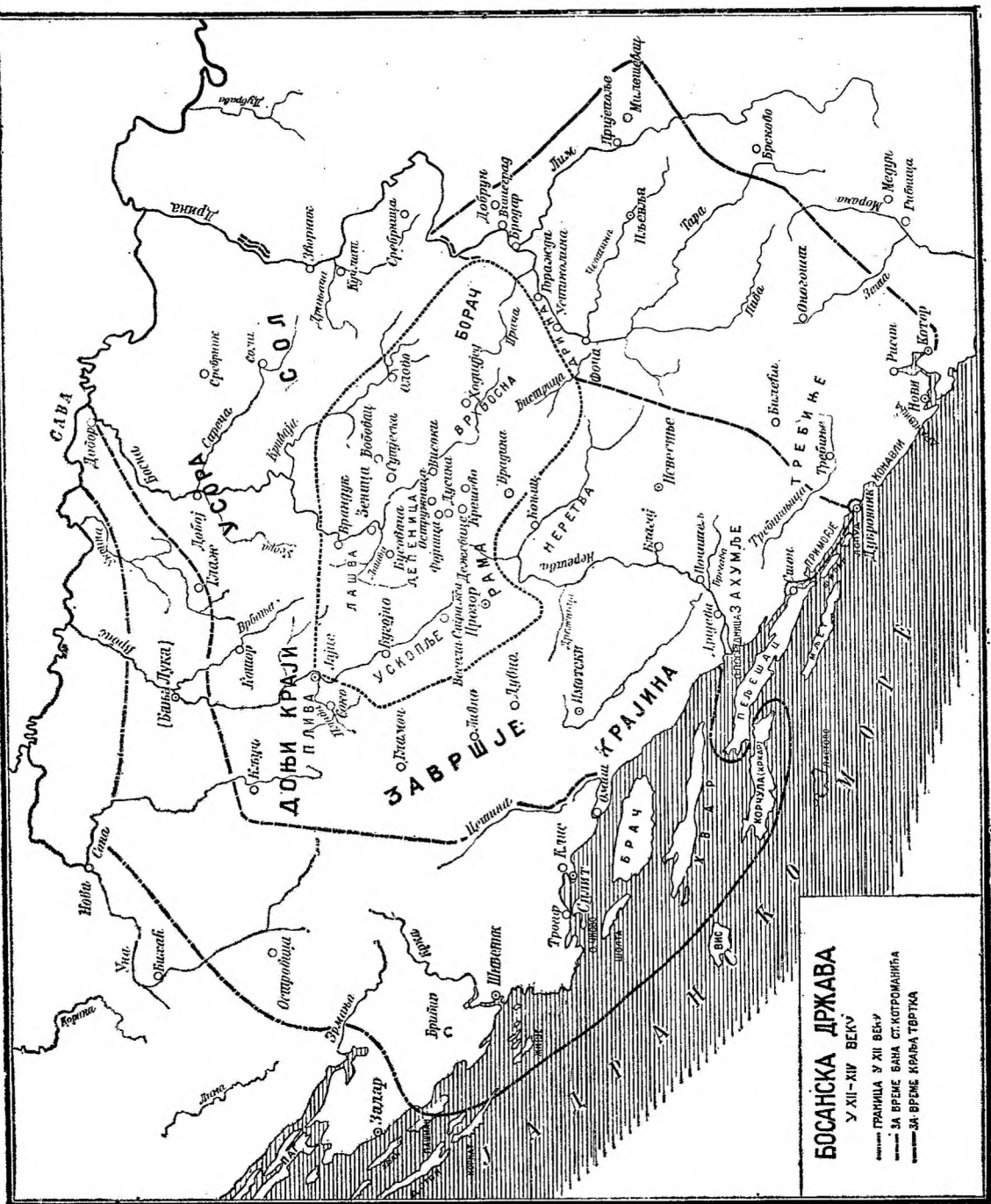

Историја народа Југославије, стр. 344.

Историја народа Југо-славје, стр. 560.

Историја народа Југославије, стр. 528.

У вези са датим границама *и-шиа* говора у западној Херцеговини постављају се два питања: а) како се објашњава овакав продор штакавштине западно од Неретве и б) како се објашњава икавизација ове говорне зоне?

а) Поријекло западнохерцеговачке штакавштине

Да бисмо могли тачније одговорити на питање које нас овдје интересује, нужно се, макар и укратко, упознати са неким историјским подацима, са историјском прошлошћу овога дијела данашње Херцеговине. Како нас историчари обавјештавају, цар Хираклије „уступио (је) Србима због Обара опустеле земље: Србију, Поганску (т.ј. неретљанску област), Захумље и Травунију с Конављем“¹³. У XIII вијеку област између Неретве и Цетине припадала је Петру, који је био из породице хумског кнеза Мирослава, брата Стевана Немање¹⁴. У том периоду граница српске државе, према Ђоровићу, допирала је до Вруље, код Макарске (исп.: „Западна граница српске државе допирала је, на почетку XIV века, до Вруље код Макарске. Ту је краљ Милутин 1303/4. год., у време кад му је син господарио Захумљем, имао састанке са Павлом Шубићем“¹⁵). А то је вријеме када се шире границе и Босне према западу. Ђоровић констатује да се почетком четврте деценије XIV вијека босанска власт проширила и на Хум, да је Неретва била у рукама Стјепана Котроманића¹⁶, а краљ Твртко носиће у својој титули и ознаку господара Хума и Захумља (уп. „Краљ Србљем, Босни, Приморију, Хумској земљи (Хљмьсци земљи), Доњим крајевима (Дољнимъ краемъ) Западним странама, Усори, Соли и Подрињу (Подрђнију)“¹⁷).

На једном другом мјесту код Ђоровића читамо да се граница босанске државе, у Порфирогенитово вријеме, на западу налазила око Пливзе, иако је Плива улазила у састав хрватске државе, затим је допирала до Цетине и Ливна и повијала се према Хумцу на Требижату. Уз то се истиче да се југозападна граница „држала једног дела римског лимеса, али од наших области она (т.ј. граница) није припадала толико Босни, колико Неретљанској области“¹⁸. Наводим и овај Ђоровићев податак о ширењу босанске државе према југу: „Међу прва освајања Степанова (тј. бана Стјепана Котроманића, А. П.) спада и његово ширење према југу, на рачун рашке државе. Он је искористио грађански рат, који је настао у Србији после смрти краља Милутина, и освојио је до 1325. г. Загорје и део Хума“, и даље: „У том правцу он је први знатно прекорачио стару босанску границу“. Доцније ће се он спустити до Неретве, а у „лето

¹³ Др Владимир Ђоровић: Хисторија Босне, СКА, Посебна издања књ. СХХИХ друштвени и историјски списи књ. 53, Београд 1940, стр. 100.

¹⁴ Оп. cit. 223.

¹⁵ Оп. cit. 234.

¹⁶ Оп. cit. 256.

¹⁷ Оп. cit. 310.

¹⁸ Владимир Ђоровић: Територијални развој босанске државе у средњем веку, Глас СКА, CLXVII, други разред 85, Београд 1935, стр. 9, сепарата.

1327. год. очекивао се његов долазак у мостарско Бишће¹⁹. Топоним Рашка Гора, између Мостара и Дрежнице, према Ђоровићу „упућује на вероватно старо подручје рашке државе, ако не и саму граничну ознаку“²⁰.

Одвајање Хума — Херцеговине од Босне потпомагали су Турци (уп. код Ђоровића: „као најуспелији потез те турске политике долази 1448. год. одвајање Хума од Босне и проглашавање Степана Вукчића херцегом те области“²¹). Њима је било у интересу да ослабе снагу босанске државе и да на тај начин што лакше продру и у ову нашу средњовјековну државу.

Границе Херцеговине, тј. области којом је управљао Херцег Стјепан, ишле се од „Суторине и Рисна до Мораче, Острога, Милешева, па на северозапад Лимом, Дрином и планинама до испод Ходидједа, а на запад до близу Цетине, Висућег, Имотског, Вргорца и Ливањског Поља“²².

Послије Херцегове смрти (умро је 22. маја 1466²³), Турци постепено заузимају ове наше области, да би, падом Новог, 1482. „пао и последњи слободни град старе босанске државе“²⁴. Према Веги, послије 16. септембра 1471. Турци освајају Почитељ и тако под њихову власт долази цијела мостарска нахија „којој су припадали крајеви на десној страни Неретве до Имотскога“²⁵.

Турци су, у прво вријеме, ове крајеве укључили у Босански санџак да би се послије 1470. нашле у Херцеговачком санџакату, са сједиштем у Фочи, а данашња граница између СР Босне и Херцеговине и СР Хрватске је граница која је послије рата 1714—1718. успостављена између Турске и Венеције у нашим крајевима²⁶. Том подјелом Имотски долази под млетачку управу, а том подјелом ствара се и нови топоним: Бекија, од тур. *bekiye* = остатак, тј. остатак некадашњег имотског кадилука под турском управом²⁷. Том подјелом поцијепано је и шќавско подручје, у херцеговачким границама нашао се његов мањи дио.

Све ове податке било је потребно навести да би се, историјски, могли сагледати коријени штакавштине у западној Херцеговини. Према наведеним подацима јасно је да је оvdје штакавштина аутохтона, да је она ту стигла заједно са нашим далеким прецима и да чини саставни дио

¹⁹ Оп. cit. 32.

²⁰ Оп. cit. 33.

²¹ Оп. cit. 43, као и С. Ђирковић: Херцег Стефан Вукчић—Косача, САНУ, Посебна издања, књ. 376, Бгд. 1964.

²² Ђоровић: Хисторија Босне, стр. 484, исп. и код Ђирковића, оп. cit. стр. 256, в. и приложене карте уз овај текст.

²³ Ђоровић, Хисторија, 585.

²⁴ Оп. cit., 605.

²⁵ М. Vego: *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Svjetlost, Sarajevo, 1982, стр. 49.

²⁶ Šimundić, оп. cit. 12, в. и *Enciklopedija Jugoslavije*, 2, 1956, стр. 2.

²⁷ Abdulah Škaljić: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1965, s.v., као и Šimundić, оп. cit.

штакавштине као дијалекатског феномена. Истина, и овај говорни тип, тј. штакавштина, као и западнија шћакавштина, чине саставни дио штокавског дијалекта и, вјероватно, они су до доласка наших предака на Балкан чинили дијалекатску цјелину да би се на нашим просторима раздвојили: штакавштина захвата источније предјеле, а шћакавци насељавају западније области и продужују ближе везе са чакавцима који су се спустили до јадранских обала и острва.

Истина, да то и овом приликом истакнем, за та далека времена нису нам до детаља познате ни државне границе, а шта тек да се каже за међудијалекатске и међуговорне међе. Као што су се у западној Босни међусобно додиривали и прожимали штокавски и чакавски говори, тако су се и у овим просторима међусобно додиривали штакавски и шћакавски штокавски говори, а нису им биле далеко ни међе, то значи и особине, чакавских говора²⁸. Јер, да пођем од констатација проф. П. Ивића: „es ist auf jeden Fall illusorisch, die Frage zu stellen, wo die mittelalterlichen Grenzen zwischen dem Štokavischen und dem Čakavischen verliefen. Solche Grenzen bestanden in jener Epoche einfach nicht. Es bestand zwar ein formierter ausgeprägter ča-Dialekttyp in den Gebieten des kroatischen Staates und ebenfalls ein formierter što-Typ im Gebieten des Nemanjidenreiches, aber in dem Zwischenraum zwischen diesen Polen existierte eine grosse Anzahl stufenförmig angeordneter Übergangstypen“²⁹. Оно што врџеди за међудијалекатска територијална размеђа, то, добрим дијелом, врџеди и за кретање појединих изоглоса. Дешава се, и не ријетко, да нека изоглоса, напросто, искочи из овога снопа и продре дубоко у подручје које припада другом дијалекту/говору. Таквим потврдама обилује наша дијалектологија. Таквих примјера налазимо и на претходним страницама, а то нису само примјери типа: *ресџе*, *ребац* него и они типа *јуди*, *јубав*, односно *мејаш*, који допиру до обала Неретве; неки, чак, и прескачу њене обале. А да дијалекатске особине могу бити релевантне и за границе наших средњовјековних држава, то је, такође, одраније познато, То, уосталом, показује и граница шта- и шћа-говора у западној Херцеговини³⁰. Докле данас допиру границе штакавштине у овом дијелу Херцеговине, дотле су, сигурно, допирале границе средњовјековне српске државе у којој је било средиште што-говора. А ако међу овим границама (државном и говорном) има и већих неслагања, то треба објашњавати чињеницом да у та далека времена ни државне границе нису биле јасно одређене, а ни разлике међу говорима исувише искристалисане. Када је ријеч о разликама између шта- и шћа-говора штокавског дијалекта за тај период могу се истаћи само секвенце *-шиј* и *-жд* : *-шћ* и *-жћ*. Све остале особине, и фонетске и прозодијске и морфолошке имале су иста обиљежја; тј. назвали су у свим позицијама прелазили у

²⁸ А. Песо: *Ikavskočakavski govori zapadne Bosne*, BHDZb. I, Sarajevo 1975, уводни дио.

²⁹ Pavle Ivić: *Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung*, Mouton & Co. 1958 'S-Gravenhage, стр. 68.

³⁰ Исп. код П. Ивића: *Дијалектологија српскохрватског језика*, Матица српска, Нови Сад 1956, стр. 179, *Die Dialekte*, 196.

исте оралне гласове (*рука, руку; њеи, језик, њочеи, жетва*), полугласници су се прво изједначили, а затим се, у јаком положају, мјесто полугласника јавио самогласник *а* (*дан, сан, јесам* и сл.), слоготворно *л* дало је у (*буха, јабука, сунце*), иницијална секвенца *вз* дала је у- (*удовица, уш*), *чр* је дало *цр* (*црн*); заједничка обиљежја имала је и акцентуација: упрошћена старија акцентуација, али још увијек политонијска: уз циркумфлексну постојала је и акутска интонациона компонента изражена у метатонијском акуту; мјесто акцента је било слободно (*водâ:вду, водê; сирѣжа, млâйши*); заједничке су биле и морфолошке значајке: деклинација је упрошћена, већи број деклинационих образаца сведен је на знатно мањи, потрвене су разлике између старих *-а* и *-ја* основа, преовладали су наставци старих меких основа у промјени именица ж. р. (ген. синг. *душе, жене*; дат. синг. *души, жени*)³¹ и сл. Тек ће се од XIV вијека почињати јављати неке разлике између ових говора. Те разлике ће, првенствено, бити резултат несинхронизованих иновација у овим говорима. Источној дио што-говора, тј. штакавски говори динарске зоне, имаће знатно шире поље иновационих кретања и њихов темпо ће бити изразитији; у шћа-говорима пак, исте те зоне, постојаће слични иновациони импулси, али њихов темпо ће знатно заостајати за темпом оних првих. Друго је питање: зашто је то тако? Али, то питање превазилази оквире овога рада.

Мада у свим овим мјестима данас имамо новије деклинационе облике, још увијек ће се наћи и на понеки морфолошки архаизам. То нарочито вриједи за Груде.

б) Поријекло западнохерцеговачке икавштине

О поријеклу икавских говора као дијалекатског феномена код нас се доста писало. Ја сам указао на најважнија мишљења о томе проблему у раду о западнобосанским икавскошћакавским говорима³². Овдје само понављам да је за мене прихватљиво мишљење које извориште овој фонетској појави (тј. *ѥ = и*) тражи у склопу шћакавских говора. Друго је питање, а оно је чисто теоријско, да ли је на овакву супституцију старога вокала *ѥ* утицала општија тенденција ових говора да теже ка затварању вокала, тј., другачије речено, да ли је појава вокалске затворености у овим говорима толико стара да су се њене тенденције испољавале још у средњем вијеку. Понављам, то је посебан фонетски проблем о коме се може размишљати.

Овдје је већ речено да је западнохерцеговачка штакавштина ту изворна, аутохтона; а житељи овога дијела Херцеговине чине најзападнији крак докле је допирала штакавштина уопште у својим немиграционим ширењима. Сви други кракови, који данас иду западније од граница западнохерцеговачке штакавштине, миграционог су поријекла, и, у односу на њу, знатно су млађи. Али ако је ту штакавштина самосвојна, изворна и аутохтона, за икавштину се то не би могло рећи. Икавштина је

³¹ Исп. о овоме А. Белић: Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 1, речи са деклинацијом, стр. 5 и даље, као и П. Ивић: Die Dialekte, 96–99.

³² А. Песо: *Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne*, I, BHDZb. I, 1975, стр. 10–21.

и у ове предјеле продрла са југа и запада. Има доста разлога да се помишља на њено ширење у ове крајеве заједно са ширењем средњовјековне босанске државе према истоку. То би говорило да се икавштина у овим крајевима усталила тек у XIV вијеку. Има још један фонетски детаљ који упућује на такав закључак. Овдје је већ речено да су се на овом тлу вршиле све фонетске појаве које су биле својствене осталим херцеговачким говорима, и у истом духу. За појаве које су се дешавале од XIV вијека наовамо, мада су могле бити и истосмјерне, то се не може рећи. Поред различитих рефлекса *ћ* ту се још може указати на вокализацију сонанта *-л* на крају ријечи. И у нашем и-шта говору, као и у сусједним и-шћа говорима Имотске крајине и Бекије, имамо, по правилу: *доша*, *џоса*, *кошћа* и сл. То би говорило да су у ову херцеговачку зону и икавизам, и појава *-а* мј. *-л* на крају ријечи, и појава дебилабијализације сонанта *-м* у финалној позицији, допирали из западнијих говора. Икавско-шћакавски говори Раме и Дрежнице имају *-о* мј. *-л*: *нашо*, *џишо*, *џосо*³³, односно: *кошо*, *џосо*, *наресишо*³⁴; али до Раме није стигла појава *-н* мј. *-м*, иако говор Дрежнице зна и за ту појаву: *џода сџишон*, у *џребин*, *седан*, *радин*³⁵. Дакле, ареали ових појава никако нису исти. За наш западно-херцеговачки икавски говор је сигурно да је од XIV вијека био под јаким утицајем западнијих говора и да је под тим утицајем развио и свој икавизам, а и још понеку особину која га, на извјестан начин, и држи у кругу тих говора, али због своје изворне штакавштине он и даље остаје у кругу штакавских говора штокавског дијалекта. И још једна напомена у вези са овдашњом икавштином; икавштина је овдје досљеднија него што је то случај са икавштином у западној Босни. То ће показати цјеловитији опис ових говора.

Заједно са западнохерцеговачким икавизмом, да то и посебно истакнем, иде и појава самогласника *-а* у облику м. р. радног гл. придјева мј. старијег сонанта *-л*: *доша*, *џоша*. Ја ћу о тој појави у овим говорима посебно писати на другом мјесту, а овдје само указујем на неке битније моменте: У једним говорима ове зоне имамо *-а* мј. *-л* у свим, или скоро свим облицима радног гл. придјева. Дакле: *дошā*, *бија*, *чуја*, *мејнија* | *мејнуја*; *срија*; *жеја*; тако и: *кабā*, *кошā*, *џосā*, *орā* и *дебеја* али је само: *вб*, *сб*, *дб*; *кбца*: колац, *дбца*: долац, *Сџбца*: Столац, затим: *џил*, *најал* и сл. У другим говорима налазимо: *џошā*, *дошā*, али: *бијо*, *радијо*; *кренијо*, *сријо*; *жео*; тако и: *дебб*; *вб*, *сб*, *кбца* уз: *џил*; *хамāl* и сл., али и: *џријануш* | *џријаниш*(и) < прилнути.

Појава *-а* мј. *-л* у облицима радног гл. придјева код нас се, почесто, објашњавала контракцијом неакцентоване вокалске скупине *-ао* > *ā*, што се аналошки уопштило и у облицима глагола типа *радиши*, *носиши*,

³³ Okuka, Rama, стр. 44.

³⁴ Okuka, Drežnica op. cit.

³⁵ Okuka, Drežnica op. cit.

тј. према *доша-дошла-дошло* јавило се и *носија-носила-носило*³⁶. Јосип Рибарић је, још 1940, дао друго и другачије објашњење ове појаве. Он, наиме, сматра да је сонант *-л* у финалној позицији слога могао непосредно прећи у самогласник *-а*, тј. да смо могли имати: *дошал-дошаа-доша*, али и: *бил > бија*, *носил > носија*, тако и: *иљеја*, *жеја*, *убоја*, *чуја* и сл.³⁷ У Истри Рибарић налази и: *vesđja*, *ohđja*, *gdđja*³⁸. Облик *сјејана*, који наводи Рибарић (= *stějana*), и ја сам биљежио у западној Херцеговини. Разлози, и фонетски, који су навели Рибарића на овакав закључак врло су убједљиви и, чини ми се, због тога проф. Белић није ни реаговао на овакав закључак, иако је противан његовом мишљењу (а да се подсетимо, Рибарић је овај рад објавио у Српском дијалектолошком зборнику чији је уредник био проф. Белић). Истина, проф. Павле Ивић је врло рано скренуо пажњу на Рибарићево мишљење, и прихватио га као своје³⁹.

Западнохерцеговачка ситуација потврђује Рибарићево мишљење да вокализација сонанта *-л* у финалној позицији слога/ријечи није била јединствена. Различити чиниоци су утицали на овај фонетски процес. Сигурно је да је секвенца *-ал* могла имати другачији развојни пут од секвенце *-ил* или *-ол*. Отуда и код Рибарића, и у западној Херцеговини: *доша*, *шоша* : *со*, *во*; *коца*, *доца*⁴⁰; односно западнохерцеговачко: *радијо*, *желијо* и сл.

³⁶ А. Белић: Основи историје српскохрватског језика, I, Фонетика, Научна књига, Београд 1969 — то су универзитетска предавања проф. Белића која су, према његовој редакцији, издата 1956, стр. 79—80. Проф. Белић је сматрао да ова појава не мора бити истог поријекла у што- и у ча-говорима, ул.: „У штокавским говорима то је *a* једнога порекла, у чакавским — другога“. У што-говорима *-a* је дошло последије сажимање скупине *-ao* у *-a* (*дошъл > дошао > дошă*); у „чакавским говорима I на крају речи . . . често отпада“. Отуда ту: *vidi*, *bi*, *kupi*, *riknŭi*, *prđă*. Тако и од *digal*, *rošal* добијамо *digă*, *rošă* одакле се *-a* уопштава и код *bia*, *služia*, *želia* (стр. 80). У раду: Периодизација српскохрватског језика (ЈФ XXIII, Београд 1958) проф. Белић дозвољава појаву *-ја* у облицима радног гл. придјева (тип: *бија*) и у штокавским и у чакавским говорима (стр. 11). Ни ту се он, експлиците, не изјашњава о Рибарићевом објашњењу ове појаве, иако је већ тада имао у рукама и Дијалектологију проф. Ивића.

³⁷ Josip Ribarić: Razmjestaj južnoslovenskih dijalekata po poluotoku Istri, СДЗБ. IX, Београд 1940, стр. 69—72.

³⁸ Оп. cit. 70. У писмима љубушког капстана Махмута, из XVII вијека, поред икавизма налазимо још и потврда за *a < л*, а и за *ћ мј. ч*. Истина, писма не одражавају у потпуности говор једнога Муслимана из западне Херцеговине — испушта се *x* и сл., али је сигурно да су и икавизам и акање и ћакање били особина овога Љубушана (исп. код мене: Јекавске оазе, ЈФ XXVII, 278—280). Да школа, одраније, намеће стандард показује и материјал који је сакупио Мехмед-бег Капетановић Љубушак. У материјалу који му је 15. маја 1883. доставио начелник Садиковић налазимо *ие мј в*, као и *ч, љ, њ* уз: *ич мј. шћ*: *Podbršće = Подбришће* и *и мј. њ* у *Butonevica = Бутоневница* (исп. D. Vujčić: Onomastička grada Mehmed-Bega Kapetanovića Ljubuškaka, ВНДЗб. III, 288). Узгред да напоменем да Иван Франо Јукић у својим путописима из Босне указује на говор Хрваћана, Посавина, који се разликује од говора „шокаца“ јер има: *је* (= јест), *бија*, *видија*, *наресио*, а ти Хрваћани су почетком прошлога вијека овамо доселили из околине Љубушкога и Вргорца (в. Ivan Frano Jukić: Putopisi i istorisko-etnografski radovi, Svjetlost, Сарајево 1953, стр. 65).

³⁹ П. Ивић: Дијалектологија, стр. 176, Die Dialekte, 189, и испод текста.

⁴⁰ Ribarić, op. cit. 70.

Ова појава, тј. појава $-л > а$, могла је имати своје извориште на чакавском тлу и одатле се ширити према штокавским говорима допирући, чак, до Неретве. Пошто и Муслимани икавци штакавци западне Херцеговине знају за ову појаву, а њихов говор не зна за дебилабијализацију сонанта $-л$ на крају ријечи, иако је и та појава овамо доспјела из далматинских говора, мора се претпоставити да је „акање“ ишло испред појаве $-н$ мј. $-м$, јер ту појаву, као иновацију, Муслимани ове зоне нису пр ихватили, као што њихов говор нису захватиле ни неке друге појаве својствене говору Хрвата ове зоне: губљење или супституција фонеме x , супституција фонеме $ф$ и сл. Управо и ова особина, као и судбина африката и сонаната $љ$ и $њ$ у овим говорима, има карактер националног обиљежја. Хрвати имају у свом фонетизму $ч, џ; ћ, њ; љ, њ$ и $м > н$; Муслимани, пак, не разликују два африкатска пара, управо, они имају само $ћ$ и $њ$, уз то и $ј$ (рјеђе $љ$) и $н$ (рјеђе $њ$), али зато имају очувано $-м$ на крају ријечи и сачуване констриктиве x и $ф$.

IV

2. Разлике условљене националном припадношћу говорника

Из досадашњег излагања могло се видјети да Муслимани ове говорне зоне имају у структури свога говора неколико особина које нису својствене говору Хрвата западне Херцеговине. Међу тим особинама има таквих које имају шири ареал у муслиманским срединама; неке су, опет, ограничене на знатно ужи простор.

а) У прву скупину особина које одвајају говор Муслимана од говора Хрвата ових крајева, и не само ових, спада судбина фонема x и $ф$. Муслимани Витине, тако је и у Љубушком, чувају ове констриктиве у свом консонантизму.

Неколико потврда: хр̀ана, х̀оћу; х̀ијада, х̀абер, х̀атур, х̀аћ, х̀ила; ў̀о, м̀уха, б̀уха, с̀ухо; ма̀храма, ду̀ханџија, в̀идих, о̀дох, п̀ух, гр̀их; са̀бах, Алл̀ах;

тако и:

ф̀ес, ф̀илџан, ф̀абрика, ф̀еслиџан; ў̀фатила, прѝфати, з̀улуф.

У свим, или скоро свим овим случајевима и у Грудама и у Читлуку имамо другачију ситуацију: $дћу$, $мўва$, $одо$; $вџбрика$, $вџс$. Знатно рјеђе ту имамо појаву констриктива $ф$ као у $фџмџија$, поред $џородица$, или $кљџко$, у Читлуку, што може бити и новији нанос са стране.

О поријеклу ове појаве, тј. о поријеклу ове специфичности у говору Муслимана, доста је писано у нашој стручној литератури. Ја сам и о овоме проблему опширније писао — како у раду о ијекавским говорима источне Херцеговине⁴¹, тако и у раду о икавскошћакавским говорима западне Босне⁴². Ономе што је тамо речено не бих сада имао шта ново да додам.

⁴¹ А. Пецо: Говор источне Херцеговине, СДЗБ. XIV.

⁴² А. Пецо: Икавскошћакавски говори западне Босне.

б) У другу скупину — која чини специфичним говор Муслимана Витине, а тако је и у Љубушком, и у Мостару, Чапљини и, дјелимично, Стоцу — наравно, мисли се на старији слој становништва — спадају: свођење двају африкатских парова на један, на *ћ* и *џ*; појава *ј* мј. *љ* и *н* мј. *њ*. То су примјери као: *ћаша*, *ћамија*; *јуди*, *кенац*. Истина, бар према мојим биљешкама са терена, прва од ових особина — свођење двају африкатских парова на један — има општији карактер. Гласови *ч* и *џ* уопште не постоје у њиховој фонетици. Такав случај, међутим, није са палаталним сонантима *љ* и *њ*. Ти се гласови често супституишу сонантима *ј* и *н*, али ти гласови нису потпуно непознати Муслиманима ових крајева. И у њиховом говору, макар и спорадично, они ће се јавити.

О појави изговора *ћ* мј. *ч* и *џ* мј. *џ*, такође се доста писало. И мене су привлачили ти проблеми. О томе сам писао у Јекавским оазама у западној Херцеговини⁴³, а посебно, и опширније, у опису и-шћа говора западне Босне⁴⁴. Што се тиче поријекла те појаве, не бих имао шта новог додати ономе што је речено у опису и-шћа говора западне Босне. Друго је питање како је та појава стигла у западнохерцеговачке просторе. Пошто је то искључиво особина Муслимана Витине и Љубушког, а добрим дијелом и Мостара, Чапљине и Стоца — истина, ту се она ширила и постајала особина градског говора — могла би нас та чињеница навести на помисао да је у питању особина која се уопштила под утицајем турског језика⁴⁵. У говору Хрвата ове зоне нема ни трага тој појави. Ту африкати имају јасно изражене артикулационе разлике. Али, овакву ситуацију не налазимо у говору свих Муслимана Херцеговине. Не ни у говору Муслимана Јекаваца западне Херцеговине⁴⁶. Не ни у говору Муслимана Подвележја, иако је то повећа група села са искључиво муслиманским становништвом. Оба африкатска пара налазимо у свим мјестима са муслиманским становништвом у источној Херцеговини⁴⁷. То је једна од битних одлика и-шћа говора западне Босне⁴⁸. Због тих разлога тешко је у овој појави, и у овим предјелима, гледати искључиво страни утицај. Данас нам је познато да Муслимани Дрежнице чувају оба африкатска пара⁴⁹, а у говору Рама немамо јединствену ситуацију — ни када су у питању Муслимани, ни када су у питању Хрвати⁵⁰. Све би то упућивало на закључак да узрочнике овој појави, појави свођења двају африкатских парова на један, на нашем језичком тлу, не треба тражити у истом извору. Ја прихватам мишљење проф. Ивића о узрочницима ове појаве у нашим периферним говорима — ту је страни утицај могао бити од пре-

⁴³ ЈФ XXVII.

⁴⁴ БХДЗб. I.

⁴⁵ П. Ивић: Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику, Годишњак Филозоф. факултета у Новом Саду, II, 173—4.

⁴⁶ Јекавске оазе у западној Херцеговини, ЈФ XXVII, 300.

⁴⁷ СДЗб. XIV.

⁴⁸ ВНДЗб. I.

⁴⁹ Okuka, Drežnica, op. cit.

⁵⁰ Okuka, Rama, 57—58.

судне вриједности⁵¹. Када су, пак, у питању босанско-херцеговачки говори, ту би ова појава могла бити и домаћег поријекла. Истина, тачне су констатације проф. Ивића да су ови крајеви дуго времена били под јачим страним утицајем, тачно је и да су домаћи синови дуго боравили ван родних крајева, да је било и билингвизма, па, ипак, стање које налазимо у источној Херцеговини, нпр. у Требињу — које је имало слична обиљежја као и Мостар — упућивало ме да трагам и за другачијим рјешењима овог фонетског феномена у границама што-говора. Западнобосанска шћакавштина ту ми је пружила довољно материјала да ову појаву убрајам у аутохтоне. Бар у говорима о којима је ријеч. И даље. По моме мишљењу теза проф. Ивића је сасвим прихватљива када су у питању говори источне Србије, Косова или приморја. Што се тиче говора у зони Босне и Херцеговине, мислим да се ту никако не смије искључити шћакавска ситуација. Страни утицај овдје је могао само да подржи ту појаву и да је фонетски искристалише (не ч' него ħ).

Истина, сада се поставља питање како објаснити ову појаву у говору Витине, Љубушког, Мостара, Чапљине, Стоца када та мјеста, поготово Мостар, Чапљина, Столац, немају директне везе са шћакавским говорима. Ова би ситуација ишла у прилог мишљења проф. Ивића — ту је ова појава својствена или искључиво Муслиманима или претежно говору Муслимана; а ако се јави и у говору других, опет јој је извориште познато. Дакле, ту се она развила под утицајем са стране. То мишљење прихвата М. Шимундић при објашњењу ове појаве у неким говорима Имотске крајине. Управо, Шимундић каже: „P. Ivić je sretno pretpostavio da je u govorima bosanskohercegovačkih gradova došlo do izjednačenja ě — é, dž — đ u korist é i đ zbog obitavanja turskih posada i useljivanja Turaka u gradove“, и даље: „J. Vuković je razradio i znanstveno osnažio Ivićeve pretpostavke“ и зато „Sve što je utvrđeno za Bosnu i Hercegovinu, važi i za imotsku varoš“⁵². Дакле, и за Имотску крајину прихвата се страни утицај — турски, талијански. А у Имотској крајини појаву „ћакања“ налазимо у југозападном дијелу те области: у Растовцу, Грабовцу, у већем дијелу Загвозда, у једном дијелу Медова Доца, а сва та мјеста су „najistočniji rub jednoga većeg prostranstva koje se stere prema Poljima (omiškim) i Makarskom primorju gdje je provedena zamjena ě > é“ или је њихова употреба нестандардна⁵³.

Ја бих, управо, пошао од стања које налазимо у овом истуреном рубу Имотске крајине, то довео у везу са говором Подбиоковља — а тамо је ћакавизам сасвим обичан — и одатле кренуо ка Херцеговини. Наиме, ја не искључујем могућност утицаја далматинских говора на оне с друге стране Биокова. Могуће је да је исламизирано становништво из ових предјела, при свом повлачењу у дубину Херцеговине, носило са собом и ову појаву и да је, захваљујући својој бројности, можда и економском положају, наметне и другим истовјерницима. Али, ту се одмах поставља

⁵¹ П. Ивић: Два главна правца... 172—175, в. и карту на стр. 170.

⁵² М. Šimundić, Govor Imotske krajine i Bekije, 70.

⁵³ Исто.

питање: зашто са том појавом, и, евентуално још понеком, није ишао и шћакавизам? А шћакавизам је једна од битних одлика говора Имотске крајине и једнога дијела Бекије. Наравно, сада би се ту могле испредати различите теорије. Могли бисмо, на примјер, ове ћакавце прво смјестити у шта-зону, одатле их преселити у Имотску крајину, тамо задржати једно вријеме — толико да постану ћакавци, али да и даље остану шта-кавци — и сада их поново, али кас ћакавце, расијати по Херцеговини. Ја, међутим, нисам склон таквим теоријама. За њих нема реалних основа ни у историји ни у етнографији. Истина, има података да је из ових крајева било чешћих сеоба према Херцеговини. За 224 године, колико је Имотска крајина била под Турцима (1493—1717), тих сеоба је могло бити и више. А када су се Турци повукли из ових крајева, из Имотске крајине се повлачи и исламизирано становништво „u susjednu Hercegovinu i ројаћавају број муслимана у томе крају. Imotski kadiluk prelazi u Ljubuški“⁵⁴. Ти досељеници у западну Херцеговину могли су носити у својој фонетици „ћакавизам“, тим прије што их је било и из Грабовца и Загвозда⁵⁵. Ту би, по моме мишљењу, могли бити извори данашњег херцеговачког „ћакавизма“. Није искључено да је та појава, касније, подржавана и са стране. Јасно је што се та појава није ширила и на говор Муслимана сељака, чак ни у западној Херцеговини (Грацка, Јасеница, Мостарско блато). Социолошки разлози су били одвећ јака брана идентификацији говора села са говором града.

У прилог овога схватања могао би се навести и следећи податак. У познатој нашој балади „Хасанагиници“, о којој је доста писано, има особина које би ишле у прилог тези да су и икавизам и акаше у западну Херцеговину стигали из западних крајева. Наиме, за „Хасанагиницу“ се одраније мисли да је настала на тлу Имотске крајине. Али, по моме мишљењу, у крилу мислуманске средине. Ту се она могла одржати и после 1717, када су Муслимани напустили те крајеве, и ту доживјети различите деформације⁵⁶. Ово нарочито вриједи за фонетику, као и поједине лексеме које су карактерисале говор Муслимана тих крајева, а које нису морале бити обичне у говору Хрвата⁵⁷. И у „Хасанагиници“, управо „Асанагиници“, имамо очувано -м на крају ријечи: *љушм, ранам, нам, синком. Бојом* и сл.⁵⁸, а, видјели смо, то је једна од битнијих особина које одвајају, и у западној Херцеговини, говор Муслимана икаваца од говора Хрвата икаваца. У говору Имотске крајине „svaki morfem *m* > *n*“⁵⁹. Ако прихватимо мишљење да се ова појава почела ширити према истоку у XVII вијеку, јасно је зашто је нема ни у говору Муслимана западне

⁵⁴ Ante Ujević: Imotska krajina, Split 1953, str. 82.

⁵⁵ Исто, 82, шире о овоме на стр. 71—92.

⁵⁶ Исп. код мене: Неки проблеми „Хасанагинице“ са посебним освртом на њену основну варијанту, Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 4, 1974, 339—360.

⁵⁷ М. Šimundić: Jezik narodne balade „Asanaginice“, Rad JAZiU, 376, стр. 111—131.

⁵⁸ Šimundić, op. cit. 118. Шимундићево мишљење о допирању чакавштине до Босне и Херцегвине, иако не ново, ни код нас, и проглашавање шћакавштине особином „čakavskog narječja“, одавно је оспорено.

⁵⁹ Шимундић, op. cit. 118.

Херцеговине, а ни у тексту „Асанагинице“ који је, иначе, претрпио знатне измјене. Муслимани ни у Имотској крајини нису прихватили ову особину која се почела ширити са чакавског тла. Зато те особине није било у „Хасанагиници“, па је нема ни у „Асанагиници“. Ту се остало вјерно изворном стању. Та особина није ни касније постала саставни дио фонетике муслиманских говора, чак ни оних којима су Муслимани из Имотске крајине могли донијети, и натурити, и понеку особину својствену њиховом старом завичају.

Чини ми се да су исти узрочници и за појаву *j* мј. *љ* и *n* мј. *њ* у овим говорима. Одраније је познато⁶⁰ да је и ова појава везана за одређени број мјеста у Херцеговини и да је, искључиво, саставни дио фонетике муслиманског становништва у тим мјестима. За то би се могли навести и неки конкретнији примјери. Ја сам, на примјер, на Буни, код Мостара, ову појаву (тј. *j* мј. *љ*, *не* и *n* мј. *њ*), уз ћакавизам, биљежио од Муслимана који су овамо, управо њихови преци, доселили из западне Херцеговине, из Вргорца. Њихове комшије, такође Муслимани, али из других крајева Херцеговине, никако нису прихватале ту особину. Али, шћакавизма ни код њих није било. Зашто? То је проблем који може остати без одговора. Могуће је да је шћакавизам био први на удару, да је много стршио у овој штакавској зони и да се, као такав, први и изгубио. И за ово би се могло наћи потврда из савременијих описа наших говора.

V

А каква је даља судбина ових особина? То је једно од начелних питања, и не односи се само на говор о коме је ријеч и особине о којима се овдје расправљало. То је питање које се тиче језичког развитка уопште. Ми смо свједоци да се неке дијалекатске особине брзо повлаче, да нестају из употребе. Какав је редосљед тих процеса, зависи од говора и говорника. Што се тиче западнохерцеговачке проблематике, чини ми се да ће развој тећи овим редосљедом. Прво ће се уклонити разлике између оних који разликују и не разликују палаталне сонанте *љ* и *њ* и *ј* и *н*. Та се појава осјећа већ и данас. Затим ће нестати акање. И та је особина данас у узмицању. Најотпорнији ће бити икавизам и ћакавизам. Али и ту ће ћакавизам бити истрајнији. Икавизам ће се повлачити под утицајем школе и средстава информација. То је несумњиво. На жалост, ћакавизам није изложен таквој опасности. Напротив. Њега и те установе подржавају. Свјесно или несвјесно — није битно.

Београд

А. Пецо

⁶⁰ П. Ивић: Два главна правца, 177—179, и тамо наведена литература.

Z u s a m m e n f a s s u n g

A. P e c o

EINE DIALEKTPARALLELE

In der Abhandlung wird ein Vergleich zwischen den Dialekten von drei Dörfern aus der Westherzegowina (Čitluk — Posušje, Gruda und Vitina — Ljubuški) gemacht. Čitluk gehört zum *i-šća* Sprachtypus, in Grude ist ein Übergang zwischen den *i-šća* und *i-šta* Sprachtypen, festzustellen, und der Dialekt von Vitina gehört zu den herzegowinischen *i-šta* Sprachen. Die Unterschiede, die zwischen diesen regionalen Sprachen bestehen, sind beträchtlich. Ihr Ursprung ist jedoch nicht immer gleich.

In der Abhandlung wird ausführlicher auf das Phänomen von Ika-vismus, Akanje und Čakavismus in diesen Sprachen eingegangen. Alle diese Eigenschaften, sowie die Erscheinung von *j* st. *lj* und *n* st. *nj*, dehnten sich von Westen nach Osten Sicherlich, nicht alle zug gleicher Zeit, so daß sie keine gleichen Areale haben. Während der Štakavismus in dieser Sprachen ursprünglich ist, wurde er von unseren entfernten Vorfahren, die diese Gebiete in der Zeit der Slawenexpansion auf den Balkan eingebracht, während alle anderen, hier erwähnten Eigenschaften erst vom XIV Jahrhundert an diesen Gebieten Verbreitung fanden. So sind sowohl Ikaivismus als auch *-l > -a* eine gemeinsame Eigenschaft von Moslems und Kroaten, während *č, dž > ć, đ* einerseits, und Debilabialisation von *-m* am Wortende andererseits, auf die nationale Zugehörigkeit der Redner zurückzuführen sind: Čakavismus ist eine Eigenschaft der Sprache der Moslems, und Debilabialisation von *-m* ist charakteristisch für die Sprache der Kroaten.

Daraus lässt sich Folgendes schliessen: diese ganze Zone von regionalen Sprachen gehörte früher zur den štokavischen Dialektgruppe — ein Teil davon gehörte zu ihrem štakavischen, ein anderer zu ihrem šćakavischen Bereich. Alle wesentlicheren Änderungen haben auch in diesen regionalen Sprachen die Merkmale der što-Dialektgruppe. Das von beiden Seiten Zugebrachte ist also leicht zu unterscheiden.

**IKAVSKO-ŠTAKAVSKI GOVORI
ZAPADNE HERCEGOVINE**